

Katarzyna Zagłoba

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

katzag@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-3160-4785

SŁOWNICTWO RZADKIE NA PRZYKŁADZIE POLA TEMATYCZNEGO WYPOSAŻENIE WNĘTRZ – DOM WIEJSKI

Celem artykułu jest zbadanie słownictwa rzadkiego w języku mieszkańców obecnego powiatu poddębickiego w województwie łódzkim na przykładzie pola tematycznego WYPOSAŻENIE WNĘTRZ. Leksyka zanalizowana została w kontekście przynależności odmianowej. Ponadto przyjrano się, które typy jednostek leksykalnych w większym stopniu niż pozostałe charakteryzuje mniejsza frekwencja.

O słownictwie rzadkim pisał Marian Kucała, poddając analizie polszczyznę Jana Kochanowskiego. Badacz przyjął dwa kryteria: są to wyrazy poświadczane w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* tylko z tekstów tego poety oraz takie, które występują w jego twórczości wyłącznie raz, ale we wspomnianym słowniku mają poświadczenia w tekstach innych autorów (Kucała 2010a: 205; 2010b: 125). Także Wojciech Ryszard Rzepka i Bogdan Walczak pisali o *hapaks legomenach*. Poznańscy badacze analizowali natomiast dzieła Marcina Bielskiego, uwzględniając słowa odnotowane w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* tylko z tekstów tego twórcy (Rzepka, Walczak 1985).

Inaczej, co nie dziwi ze względu na odmienny charakter podstawy materiałowej, słowa poświadczane jednostkowo traktują twórcy *Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej*. Korpus słownika obejmuje 500 000 słów. Nie włączono tu *hapaks-*, *dis-* i *trislegomenów*, czyli leksemów poświadczonych jedno-, dwu- lub trzykrotnie. W słowniku frekwencyjnym słownictwo rzadkie nie jest więc brane pod uwagę (SFPW; Awramiuk 2002: 43). Halina Zgółkowa natomiast w książce *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa – będącej uzupełnieniem Słownika frekwencyjnego...* – uwzględnia też słowa poświadczane tylko raz (Zgółkowa 1983).

W swoim materiale słownictwo rzadkie rozpatruję w innych kategoriach niż w przywołanych powyżej publikacjach. Nie uwzględniam bowiem liczby wystąpienia w tekście, ale liczbę osób, które wskazały daną jednostkę leksykalną. Dzieje

się tak przede wszystkim dlatego, że badania były prowadzone na podstawie kwestionariusza tematycznego dotyczącego wyposażenia wnętrz domów wiejskich zawierającego pytania o nazwy desygnatów, ich definicje, ale też takie o charakterze otwartym. Uwzględnianie frekwencyjności słowa w tekście byłoby niemiarodajne, gdyż wielu jednostek w danej rozmowie użyto tylko raz. Z drugiej strony mogłoby dojść do sztucznego zawyżenia frekwencji, ponieważ podstawę materiałową stanowiły nagrywane rozmowy, a to właśnie w żywej mowie występują liczne powtórzenia. Skoro zatem wszyscy informatorzy odpowiadali na niemal identyczny zestaw pytań, można ustalić, które słowa używane są powszechnie, a które nie. Tym samym za jednostki rzadkie uznaję takie, które wskazane zostały przez jedną osobę bez względu na liczbę poświadczeń w jednej rozmowie.

Omawiany tu materiał został zebrany w 2020 roku w formie nagrywanych rozmów na podstawie kwestionariusza dotyczącego pola tematycznego WYPOSAŻENIE WNĘTRZ składającego się z 460 pytań. Formularz podzielony był na 13 części: *budowa domu; pomieszczenia; elektryfikacja i oświetlenie; ogrzewanie; gotowanie; odpoczynek; przechowywanie; higiena; dzieci; praca; ozdoby; duchowość i tradycje; inne*. Informatorami były 44 osoby z 24 miejscowości położonych w obecnym powiecie poddębickim (por. mapa), który według podziału Stanisława Urbańczyka znajduje się w obrębie dialektu małopolskiego, w pobliżu umownej granicy dialektu wielkopolskiego od strony zachodniej i nieco dalej dialektu mazowieckiego od północy (Urbańczyk 1968: m. 3.). Respondenci należą do trzech grup pokoleniowych: pokolenie I obejmuje osoby urodzone do 1955 roku (10 respondentów), pokolenie II urodzone w latach 1956–1980 (18 respondentów) i pokolenie III, do którego przyporządkowano osoby urodzone po 1980 roku (16 respondentów). Najstarsza osoba urodziła się w 1937 roku, natomiast najmłodsza – w 2013. Również Jerzy Sierociuk wyznaczył zakres pokolenia co 25 lat, niemniej badacz przyjął pięciostopniowy podział, wskazując, że do pokolenia I przynależą respondenci urodzeni do 1920 roku, do II: urodzeni w latach 1921–1945, III: 1946–1970, IV: 1971–1995 i do V: urodzeni po 1995 roku (Sierociuk 2003: 134).

Materiał pozyskano w ramach badań do opracowywanej obecnie przeze mnie rozprawy doktorskiej pt. *Leksyka z zakresu pola tematycznego WYPOSAŻENIE WNĘTRZ DOMU WIEJSKIEGO w języku mieszkańców okolic Poddębic*¹. Istotą rozprawy jest podział omawianego pola nad podpola i mikropola tematyczne. Badania obejmują także przynależność do odmian językowych zebranych jednostek leksykalnych, frekwencję słownictwa oraz skupiają się na relacjach semantycznych zachodzących między leksemami. Analiza prowadzona jest z uwzględnieniem zróżnicowania pokoleniowego w celu pokazania zmian zachodzących w wyposażeniu wiejskich

¹ Rozprawa doktorska przygotowująca jest w Pracowni Dialektologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Mapa 1. Powiat poddębicki z oznaczonymi punktami badawczymi

Źródło: oprac. własne na podstawie: https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Powiat_podd%C4%99bicki_location_map.png, licencja CC-BY-SA-2.0.

domów na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat (a tym samym w słownictwie). W mniejszym stopniu w rozprawie uwzględniono również odniesienia do kultury ludowej, tradycji i zwyczajów.

W swych rozważaniach skupiam się na jednostkach dyferencyjnych. Do ustalenia przynależności odmianowej leksemów wykorzystywałam przede wszystkim: *Wielki słownik języka polskiego* pod red. Piotra Źmigrodzkiego (WSJP PAN), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* pod red. Haliny Zgółkowej (PSWP), *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego (SJPdor) i *Słownik gwar polskich* PAN (SGP) wraz z jego kartoteką (KSGP). Dodatkowo wykorzystano też inne publikacje gwarowe, np. *Słownik gwary Domaniewka* (SGD), *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW), *Atlas gwar mazowieckich* (AGM), *Mały atlas gwar polskich* (MAGP), *Atlas językowy Śląska* (AJS), *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza (SGPK), *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (SGOWM), *Słownik gwar kaszubskich* (SGK) oraz publikację Haliny Pelcowej *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny* (Pelcowa 2001). Na podstawie wymienionych źródeł określałam przynależność leksemów do grup odmianowych. Tym samym przez jednostki ogólnopolskie

(niedyferencyjne) rozumiem te, które wystąpiły w słownikach języka polskiego bez kwalifikatorów². Pozostałe leksemy mają charakter dyferencyjny. Potoczne, książkowe, żartobliwe, wulgarne i regionalne wyznaczone zostały zgodnie z kwalifikatorami zastosowanymi w słownikach języka ogólnego, za jednostki dawne przyjęto te, które również opatrzone odpowiednimi kwalifikatorami lub które odnotowano jedynie w SJPDor. Leksemy gwarowe to natomiast te, które w słownikach języka polskiego zostały opatrzone odpowiednim kwalifikatorem, jednak przede wszystkim takie, które nie występują w WSJP PAN, PSWP i SJPDor, ale odnotowane zostały w publikacjach poświęconych gwarom. Słowa nienotowane nie pojawiają się natomiast w żadnym z wykorzystanych źródeł.

Nieco inaczej jednostki dyferencyjne występujące w mowie mieszkańców wielkopolskich wsi wyznacza Błażej Osowski. Za leksemy niedyferencyjne badacz przyjmuje te, które w PSWP odnotowano bez kwalifikatora lub opatrzone zostały adnotacją „poetyckie” i – inaczej niż w niniejszym artykule – „książkowe”. Wśród dyferencyjnych słów są natomiast te, które w publikacji pod redakcją Haliny Zgótkowej oznaczone zostały jako „dawne”, „potoczne”, „regionalne” i „rzadkie” oraz takie, które nie są w niej odnotowane (Osowski 2015: 195). Jak zatem widać, Błażej Osowski wyznaczył mniej grup jednostek dyferencyjnych, jednak warto podkreślić, że badacz wyodrębnił wśród nich leksemy wskazane jako „rzadkie”.

Z zebranego materiału wyekscerpowano 2806 jednostek leksykalnych, z czego 1062 poświadczonych wyłącznie przez jedną osobę (37,87%). 672 (63,28%) z nich to leksemy ogólnopolskie, 34 potoczne, 6 książkowe, 2 żartobliwe, 3 wulgarne, 14 dawnych, 3 regionalne, 66 gwarowych i 262 nienotowane w źródłach. Jak wspominałam, przez „ogólnopolskie” rozumiem tu jednostki, które w słownikach języka polskiego wykorzystanych do analizy nie zostały opatrzone kwalifikatorami stylistycznymi, chronologicznymi i geograficznymi. Szczegółowej analizie poddano trzy najliczniejsze grupy leksemów dyferencyjnych, tj. potoczne, gwarowe i nienotowane, gdyż pozostałe są zbyt małe, aby możliwe było wysnucie wniosków. Niemniej dla zaprezentowania materiału przedstawiono także wybrane przykłady słów wywodzących się z grup nieuwzględnionych w szczegółowej analizie.

Słownictwo ogólnopolskie

W wypadku słów ogólnopolskich ich mała frekwencja wynika po pierwsze z indywidualnych użyci danych słów, o które nie zapytano, a które wskazali respondenci, zwłaszcza w dłuższych wypowiedziach. Wymienić można tu na przykład: *kompownik* ‘pojemnik, konstrukcja, stos, do którego wyrzuca się odpady organiczne, by

² Należy jednak nadmienić, że przyjęto tu hierarchizację słowników. Za pierwszorzędowy uznano WSJP PAN, dalej PSWP, a następnie SJPDor. Kolejność ta wynika z chronologii ukazywania się poszczególnych słowników. Tym samym, jeśli np. leksem odnotowano w PSWP z kwalifikatorem, a w WSJP PAN nie opatrzone go żadną dodatkową informacją, zalicza się on do leksemów ogólnopolskich.

zrobić z nich nawóz’, *linoleum* ‘materiał z juty pokryty masą podobną do gumy wykorzystywany na wykładziny podłogowe’, *pudełeczko* ‘zamykany przedmiot służący do przechowywania’, *termos* ‘urządzenie lub naczynie utrzymujące dłużej ciepło napoju’, *tortownica* ‘okrągłe naczynie, w którym piecze się ciasto’ i *wianuszek* ‘okrągła ozdoba z iglastych gałązek wieszana na drzwiach w Boże Narodzenie’. Kwestionariusz zawierał również pytania otwarte, by respondenci samodzielnie mogli wskazać, co znajduje się w ich domach, między innymi *Jakie kwiaty są w Pani / Pana domu?*, stąd też liczne nazwy roślin poświadczono tylko raz, jak na przykład: *fikus* ‘roślina ozdobna o bardzo dużych, grubych, zielonych liściach’, *juka* ‘wysoka roślina o długich, prostych liściach’ i *pokrzywa* ‘roślina o postrzępionych, zielonych lub czerwonych, parzących liściach, tu: ozdobna, uprawiana w doniczce w domu’.

Słownictwo dawne

Zgromadzone w materiale przykładowe jednostki dawne to: *kwarta* ‘litrowy garnek z jednym uchem’, *soⁿdek*³ ‘duża beczka do kiszenia kapusty’ i *tarło* ‘narzędzie z oczkami rozdrabniającymi twarde produkty’.

Słownictwo książkowe

Wśród leksemów określonych w słownikach jako książkowe są np. *tekstylija* ‘ogół wyrobów z tkanin’, *iluminacja* ‘oświetlenie zawieszane na Boże Narodzenie’ i *aranżacja* ‘układ mebli i urządzeń w pomieszczeniu wraz z jego zdobieniami’.

Słownictwo wulgarne i żartobliwe

Leksemy wulgarne wskazane w materiale to: *wypierdolić* i *wyjebać* ‘usunąć naczynia ze stołu’ oraz *wypierdolić* jako ‘pozbyć się niepotrzebnych rzeczy z domu’, a żartobliwe – *antyczny* i *przedpotopowy* ‘stary, niemodny przedmiot’.

Słownictwo regionalne

Trzy słowa notowane w słownikach języka polskiego z kwalifikatorem „regionalne” to: *sklupiać* ‘o miękkim materiale: ubijać się, wygniatać, zniekształcać’⁴, *bańka* ‘okrągła, kolorowa ozdoba wieszana na choince’ – w WSJP PAN wskazana jako krakowska,

³ Zapis zgodny z zasadami przyjętymi w pracowni Dialektologicznej UAM (Kobus, Gniazdowski red. 2018: 41–44; Kobus, Stępień red. 2018: 21–23; Kobus, Migdałek red. 2021: 43–44; Osowski red. 2018a: 11–13; Osowski red. 2018b: 12–13; Osowski red. 2019: 13–14; Sierociuk red. 2019: 43–46, 140).

⁴ W SJP Dor w formie czasownika w aspekcie dokonanym, tj. *sklupić się*, opatrzone jedynie kwalifikatorem „regionalne”, bez wskazania miejsca występowania. W SGP w formie *sklupać* notowane w przytoczonym znaczeniu w Małopolsce, tj. w okolicach Żywca i Dąbrowy Tarnowskiej, a zatem w miejscowościach znacznie oddalonych od badanego terenu, choć według podziału S. Urbańczyka znajdujących się w obrębie tego samego dialektu (por. Urbańczyk 1968: m. 3.).

w SGP zasięg występowania obejmuje szerszy teren dialektalnej Małopolski – oraz *gliniok* ‘duży, gliniany garnek do kisenia ogórków i kapusty’⁵.

Słownictwo potoczne

Wśród leksemów potocznych znajdują się:

- jednostki dyferencyjne pod względem leksykalnym (15): np. *klozet* ‘mała, prozoryczna budowla na zewnątrz, w której załatwiano potrzeby fizjologiczne’, *manele* ‘niepotrzebne rzeczy składowane na strychu’, *lumpy* ‘niepotrzebne, zniszczone tekstylia’;
- jednostki dyferencyjne pod względem słowotwórczym (14): np. *polówka* ‘łóżko polowe’, *siata* ‘kratkowana osłona zastępująca drzwi; siatka’, *neonówka* ‘lampa neonowa’;
- jednostki dyferencyjne pod względem semantycznym (5): np. *chemia* ‘materiał pozyskany laboratoryjnie’, *podajnik* ‘szklane naczynie, z którego pije się wódkę’.

Słownictwo gwarowe

Dla słów gwarowych można wymienić następujące typy jednostek rzadkich:

- jednostki dyferencyjne pod względem leksykalnym (35): w tym wypadku są to leksemy, których podstawę stanowi słowo gwarowe: np. *dzidek*, *knypek* ‘mały nóż’, *gzory* ‘brudne naczynia’, *krychacz* ‘drewniany przyrząd zakończony kuliście służący do ugniatania ziemniaków’, *podchlebnik* ‘pokrywa na masielnicy, dzięki której śmietana nie rozpryskuje się poza naczynie’ i *szpoⁿżka* ‘klamra dociskowa przy suficie podwieszanym’;
- jednostki dyferencyjne pod względem słowotwórczym (14), w tym:
 - derywaty powstałe w wyniku sufiksacji (5), a dokładniej 4 zdrobnienia i spieszczenia słów ogólnopolskich: *krzeselczko* ‘małe krzesło’; *jasieczek* ‘mały jasek’; *szufelczka* ‘pieszczotliwie o szufelce’, *alkierzyk* ‘mały alkierz’ oraz słowo z formantem, z którym nie ma ono łączliwości w języku ogólnym, czyli *drabinkowaty* ‘grzejnik złożony z równolegle ułożonych rurek na kształt drabiny, wieszany w łazience’;
 - derywaty powstałe w wyniku prefiksacji (3): *wycementować* ‘wyłożyć, pokryć cementem’, *wyszpachlować* ‘wyrównać gładź za pomocą szpachli’, *umurować* ‘zrobić coś z cegieł, kamienia’. W grupie tej występują zatem wyłącznie formy czasowników ogólnopolskich w aspekcie dokonanym;
 - derywaty powstałe przez ucięcie podstawy (5), do których należą 4 zgrubienia: *szklana* ‘duża szklanka’, *gar* ‘duży garnek, tu: kubek’, *kamor* ‘duży kamień’,

⁵ W PSWP notowane jako „regionalne”. W SGP szeroki zasięg występowania, tj. Wielkopolska, Kujawy, Polska centralna, Małopolska, Śląsk oraz okolice Etku, Pisz, Garwolina, Ostrołęki i Krosna Odrzańskiego.

kłóda ‘duża kłódka’ oraz utworzona poprzez mutylację *pusia* ‘mały, miękki element pościeli, na którym trzyma się głowę; podusia’. Na występowanie zgrubień w materiale mogą mieć wpływ z dialektu wielkopolskiego, na pograniczu którego sytuują się Poddębice i okoliczne miejscowości, zwłaszcza że w zebranych materiale form augmentatywnych jest stosunkowo niewiele, a większość z nich wywodzi się właśnie z rejestru gwarowego;

- wyrazy złożone (1): *trzykrzydłowe* ‘o oknie: składające się z trzech części’;
- jednostki dyferencyjne pod względem semantycznym (14): np. *glinianka* ‘dawna podłoga z gliny’, *ramka* ‘wisząca półka na przybory toaletowe’, *trzepak* ‘przyrząd z drewnianą rączką, zakończony dużą, metalową sprężynką, służy do ubijania piany’. Warto zwrócić uwagę, że *masielniczka* ‘drewniana foremka na 250 g masła z wyrytym wzorem, który odciskał się na maśle’ nie znajduje się wśród zdrobnień, gdyż jako naczynie do przechowywania masła zatraciła swój deminutywny charakter;
- jednostki dyferencyjne pod względem fonetycznym (2): *bateria* ‘bateria’, *sarnowiec* ‘żarnowiec’;
- jednostki dyferencyjne pod względem morfologicznym (1): *denatura* r.ż. ‘denaturat’.

Słownictwo nienotowane w źródłach

Wśród jednostek nienotowanych są:

- jednostki dyferencyjne pod względem słowotwórczym (105), w tym:
 - derywaty powstałe w wyniku sufiksacji (74), np. *cedzowa* ‘duża, metalowa łyżka z dziurkami służąca do odsączania wody przy wyjmowaniu potraw; cedzakowa’, *przykrywko* ‘część trocniaka, która go zamyka, zabezpiecza; przykrywka’, *obieracz*, *obierarka* ‘mały przyrząd z ostrzem do obierania warzyw, owoców; obieraczka’, *pomieszczeniowy* ‘znajdujący się w pomieszczeniu’, *skrzydłowe* ‘o oknie: mające otwierające się skrzydło’, *kierunkowa* ‘o lampie: o punktowym świetle’, *nierdzewka* ‘blacha, która nie podlega rdzewieniu’, *weⁿglówka* ‘urządzenie na węgiel i drewno do ogrzewania i gotowania’. Odnotowano także 16 zdrobnień i spieszczeń, m.in. *duszyczka*, *duszcza* ‘mała dusza wkładana do żelazka’, *brandzmurek* ‘pieszczotliwie brandzmur, czyli mur w domu oddzielający izby i stanowiący podporę dla budynku’. Na dużą liczbę zdrobnień i spieszczeń⁶ wpływ mogą mieć przede wszystkim dwa czynniki, tj. płeć, ponieważ większość badanych osób stanowiły kobiety (30 przy 14 mężczyznach), oraz tematyka, gdyż dotyczy ona domu, który kojarzy się z miejscem bezpiecznym oraz pełnym wspomnień, zwłaszcza z okresu dzieciństwa i młodości;

⁶ Zob. też grupy: „derywaty powstałe w wyniku prefiksacji” i „derywaty powstałe w wyniku sufiksacji i prefiksacji”.

- wyrazy złożone (21): *salonopokój* ‘duży pokój połączony z kuchnią i korytarem, będący jednocześnie sypialnią i jedynym pokojem w mieszkaniu’ i *lakierobejca* ‘lakier z dodatkiem bejcy chroniący i ozdabiający drewniane meble’;
- derywaty powstałe w wyniku prefiksacji (5), do których zaliczają się 4 formy aspektowe czasowników ogólnopolskich niewystępujące w źródłach, tj. *sklinować* ‘przymocować coś klinem, bez użycia gwoźdźcia lub śruby’, *dowałkować* ‘rozpląszczyć ciasto wałkiem do określonego rozmiaru’, *wydekorować* ‘nadać czemuś większą estetykę’, *wyhaftowywać* ‘ozdabiać tkaniny odpowiednim splotem nici’ oraz zdrobnienie *miniławka* ‘mała ławka, tu: stołek’;
- derywaty powstałe w wyniku sufiksacji i prefiksacji (3): wśród nich znalazły się jednostki z przedrostkiem *mini-*, tj. *minitapczanik* ‘mały tapczan’, *miniszufladeczka* ‘mała szuflada’ i *minisprzeńcior* ‘mały sprzęt’. W wypadku dwóch pierwszych słów widać zastosowanie dwóch formantów świadczących o zdrobnieniu, tj. przedrostka *mini-* i przyrostków *-ik* oraz *-eczka*⁷. *Minisprzeńcior* natomiast kontekstowo odnosi się rzeczywiście do małego urządzenia, natomiast słowotwórczo widać tu sprzeczności, ponieważ prefiks wskazuje na zdrobnienie, a sufiks – na formę augmentatywną (Grzegorzyczkowa, Puzynina 1979: 276);
- derywaty powstałe przez ucięcie podstawy (2): *staty* ‘brudne naczynia; statki’ oraz *kozioł* ‘drewniany przyrząd do mącenia płynów i produktów sypkich; koziołek’, a zatem zgrubienia.

Należy tu jednak nadmienić, że pewne derywaty (np. zdrobnienia czy te związane z aspektem czasownika) w niektórych słownikach nie są notowane z założenia, ponieważ utworzone zostały w sposób regularny. Mogą mieć one zatem charakter ogólnopolski. Niemniej ze względu na różne podejścia redaktorów publikacji wykorzystanych do analizy przyjął, że jeśli leksem nie wystąpił w żadnym ze źródeł, uznaję go za nienotowany:

- jednostki dyferencyjne pod względem semantycznym (104): np. *leniuch* ‘miękki mebel do siedzenia, który po rozłożeniu może służyć do spania’, *łapka* ‘obrotowa, zdejmowana końcówka miksera’, *serce* ‘dawna żeliwna sztabka nagrzewana w ogniu i wkładana do żelazka’, *słoneczko* ‘zakończenie drewnianego przyrządu do mącenia płynów i produktów sypkich’, *zgrzebło* ‘płaski przyrząd z ząbkami do czesania włosów’, *korale* ‘ozdobne kulki zawieszane na sznurze oplatające choinkę’, *magłownica* ‘urządzenie z dwoma wałkami, między które wkładano mokrą tkaninę, by ją odsączyć z wody’, *motyleczek* ‘rodzaj wyłącznika, który obraca się, by włączyć światło’;

⁷ Formantem może być także *-ka*, jeśli przyjmą, że *szufladeczka* to zdrobnienie od słowa *szufladka*, a nie *szuflada*.

- jednostki dyferencyjne pod względem leksykalnym (28): np. *gilziok* ‘metalowy piec z wyjmowanym środkiem, tzw. gilzą’, *krunkle* ‘stare, duże, niepotrzebne, niezgrabne, niemodne przedmioty’, *olejakowy* ‘żeberkowy grzejnik elektryczny wypełniony olejem nagrzewającym się do wysokich temperatur’, *trolownia* ‘pomieszczenie w domu, czasem zaniedbane, przeznaczone do przechowywania niepotrzebnych rzeczy’;
- jednostki dyferencyjne pod względem fonetycznym (13): np. *remo* ‘tremo, lustro’, *akwarelka* ‘farelka’, *fotowoltanika* ‘fotowoltaika’, *rabuzia* ‘jabuzia, tatarak’. Ostatni leksem jest fonetycznym przekształceniem gwarowego słowa *jabuzia*;
- zapelatywizowane nazwy marek i produktów (6): np. *rumba* ‘mały, okrągły odkurzacz automatyczny; Roomba’, *kalwinek* ‘duży kubek na śmieci, z kółkami, stojący na zewnątrz, wystawiany przed dom na czas wywozu odpadów; Kalwinek’, *alkantara* ‘miękką, wytrzymałą, łatwą w czyszczeniu tkanina do obicia mebli; Alcantara’;
- jednostki dyferencyjne pod względem słowotwórczym i fonetycznym (1): *prodziżek* ‘mały prodiż’.

Jak pokazały powyższe zestawienia, dla leksemów potocznych odnotowano głównie jednostki dyferencyjne pod względem leksykalnym i słowotwórczym. Wśród rzadkich jednostek gwarowych dominują leksemy dyferencyjne pod względem leksykalnym, czyli o podstawach wywodzących się z gwar. W wypadku jednostek nienotowanych przeważają dyferencyjne pod względem słowotwórczym i semantycznym. Pokazuje to, że tworzone są one często z wykorzystaniem powszechnych elementów systemu języka polskiego, ale o innej łączliwości lub innym (pod)znaczeniu niż według skodyfikowanych norm języka ogólnego. Takie obserwacje czyni też Tomasz Kurdyła, pisząc, że mieszkańcy badanej przez niego miejscowości Jaśliska tworzą niewystępujące na co dzień derywaty analogicznie do innych. Jako przykład podaje tu nazwy kompotów, a dokładniej *gruszczanka* i *śliwczanka* utworzone na wzór powszechnie znanej na badanym terenie *jabczanki* (Kurdyła 2011: 30). Tak powstałe – czy raczej mogące powstać – derywaty nazywane są w literaturze formacjami potencjalnymi, które, jak podaje Krystyna Chruścińska, charakteryzują się nieustabilizowaniem w normie leksykalnej (Chruścińska 1978: 72). Podobnie jest też w wypadku okazjonalizmów. Zasadniczą różnicę między nimi widać w tym, że formacje potencjalne powstają lub mogą powstać „przewidywalnie” na mocy reguł słowotwórczych, podczas gdy okazjonalizmy cechuje „nieprzewidywalność”, mogąca te reguły naruszać (por. Adamiszyn 1991; Chruścińska 1978; Kurdyła 2011: 29–30). Większość jednostek dyferencyjnych pod względem słowotwórczym w zebranych materiale stanowią zatem formacje potencjalne. Wyraźnym przykładem indywidualizmu może być tu natomiast *minisprze^ścior*, który – opisując desygnat niewielkich rozmiarów – wykorzystuje wprawdzie z jednej strony prefiks *mini-* wskazujący na „małość” przed-

miotu, z drugiej natomiast zawiera sufiks *-or* tworzący w polszczyźnie zgrubienia oraz formy nacechowane stylistycznie. Warto tu podkreślić, że zarówno Z. Adamiszyn, jak i K. Chruścińska zwracali uwagę na to, że indywidualizmy dotyczą właśnie leksemów ekspresywnych (Adamiszyn 1991: 147; Chruścińska 1978: 75).

Reasumując, w zebranych materiale pojawiło się niemal 38% jednostek wskazanych tylko przez jedną osobę. Wpływ na to ma kilka czynników, w tym m.in. wprowadzenie do kwestionariusza pytań otwartych, podawanie słów w pewnych kontekstach wynikających z rozmowy, przekształcanie leksemów przez informato-
rów, tworzenie przez respondentów – często okazjonalnie – form wynikających ze specyficznych użyc różnych elementów systemu językowego, niełączących się często według skodyfikowanych norm języka ogólnego, aż wreszcie z idiolektalnych warunkowań rozmówców.

Jednostki rzadkie budzą wiele wątpliwości, gdyż badacz nie zawsze jest w stanie ocenić, które leksemy są przez respondentów rzeczywiście używane, a które powstały jedynie okazjonalnie pod wpływem rozmowy i pewnych skojarzeń. Niemniej ich notowanie jest o tyle cenne, że słowa poświadczane rzadko mogą szybko wyjść z użycia lub nabrać nowych znaczeń. Przykład stanowi tu *kastrula* notowana w okolicach Poddębic tylko raz jako ‘żeliwne naczynie służące do pieczenia’. W innych źródłach (np. SGOWM, MAGP, KSGP) słowo to – *notabene* znane w innych językach, takich jak kazachski, grecki, estoński, francuski jako ‘garnek’ – nie występuje w przytoczonym wcześniej znaczeniu.

Ostatnim krokiem w prowadzeniu badań nad jednostkami rzadkimi jest weryfikacja, które słowa rzeczywiście występują nielicznie na badanym terenie, a które jedynie w zebranych materiale mają sporadyczne poświadczenia. W jej toku może się również okazać, że pewne jednostki dyferencyjne mają charakter systemowy w badanej gwarze.

Bibliografia

- Adamiszyn, Z. 1991. *Potoczne derywaty okazjonalne*. W: *Wariancja w języku. III Opolskie Spotkania Językoznawcze, Szczedrzyk, 10–11 X 1989*, red. S. Gajda, s. 147–151. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- AGM – Strzyżewska-Zaremba, A., Horodyska-Gadkowska, H., Kowalska, A. red. 1971–1992. *Atlas gwar mazowieckich*, t. 1–10. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- AJKLW – Sobierajski, Z., Burszta, J. red. 1994–2005. *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. 1–11. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- AJS – Zaręba, A. 1969–1996. *Atlas językowy Śląska*, t. 1–8. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Awramiuk, E. 2002. *O możliwościach wykorzystania Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej w badaniach nad słownictwem polszczyzny mówionej*. W: *Polszczyzna Mazowska*

- i Podlasia*, część VI: *Słownictwo i frazeologia polszczyzny mówionej*, red. H. Sędziak, s. 43–50. Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Chruścińska, K. 1978. *O formacjach potencjalnych i okazjonalizmach*. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, s. 69–79. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grzegorzczkowska, R., Puzyńska, J. 1979. *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kobus, J., Stępień, M. red. 2018. *Słownik języka mieszkańców okolic Czarniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Kobus, J., Gniazdowski, T. red. 2018. *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Świąta, wierzenia i przesady*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Kobus, J., Migdałek A. red. 2021. *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- KSGP – Pracownia Dialektologii Polskiej IJP PAN (od 2016 r.). 2020. *Kartoteka Słownika gwar polskich*. Online: <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156?language=en#description> [dostęp: 29.12.2021].
- Kucała, M. 2010a. *Hapaks legomena znane sprzed XVII wieku tylko z tekstów Jana Kochanowskiego*. W: *Miscellanea literackie i teatralne (od Kochanowskiego do Mrożka)*. Profesorowi Janowi Okoniowi przez przyjaciół i uczniów na 70. urodziny ofiarowane, cz. II, red. K. Płachcińska, M. Kuran, s. 204–211. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kucała, M. 2010b. *Słownictwo rzadkie w polszczyźnie Jana Kochanowskiego*. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, t. XVI (XXXVI), s. 125–131.
- Kurdyła, T. 2011. *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich)*. Biblioteka „LingVariów”, t. 12. Kraków: „Księgarnia Akademicka”.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*. 1957–1970. Oprac. przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kier. K. Nitscha i M. Karasia, t. 1–13. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Osowski, B. 2015. *Kilka uwag o przymiotnikach dyferencyjnych w gwarach wielkopolskich*. W: *Діалектологічні студії. 10. Традиції і новаторство*, s. 194–201. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.
- Osowski, B. red. 2018a. *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Osowski, B. red. 2018b. *Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Osowski, B. red. 2019. *W kuchni u pleszewian. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Pelcowa, H. 2001. *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- PSWP – Zgólkowa, H. red. 1994–2005. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Rzepka, W.R., Walczak, B. 1985. *Hapaks legomena z dzieł Marcina Bielskiego w „Słowniku polszczyzny XVI wieku”*. *Prace Filologiczne* 32, s. 323–335.
- SFPW – Kurcz, I., Lewicki, A., Sambor, J., Szafran, K., Woronczak, J. 1990. *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, t. 1–2. Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- SGD – Szymczak, M. 1962–1973. *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, cz. I–VIII. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- SGK – Sychta, B. 1967–1976. *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SGOWM – Stamirowska, Z. i in. red. 1987–2021. *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. 1–2. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; t. 3–8 Warszawa–Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Online: <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/271108/edition/233910#description> [dostęp: 2.02.2022].
- SGP – *Słownik gwar polskich*. 1979–2021. Oprac. IJP PAN. Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- SGPK – Karłowicz, J. 1900–1911. *Słownik gwar polskich*, t. 1–6. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Sierociuk, J. 2003. Założenia metodologiczne badań języka wsi. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, s. 131–136.
- Sierociuk, J. red. 2019. *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- SJPDor – Doroszewski, W. red. 1958–1969. *Słownik języka polskiego*, t. 1–11. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Online: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/wyposazenie;5521506.html> [dostęp: 27.12.2019].
- Urbańczyk, S. 1968. *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 3. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- WSJP PAN – Żmigrodzki, P. red. 2007–. *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Online: <https://wsjp.pl/> [dostęp: 9.08.2023].
- Zgółkowska, H. 1983. *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Rare vocabulary on the example of the thematic field
INTERIOR DESIGN – RURAL HOUSE

Summary

This article presents rare vocabulary, defined in this study as testified by one person, in the speech of inhabitants of the surroundings of Poddębice (Łódź voivodship) on the example of the thematic field INTERIOR DESIGN. The author, using the quantitative method, shows that rare words are found in a substantial portion of the collected material. What follows from the discussion is that over 60% of them are general Polish units. However, in the group of differential lexemes, the majority were dialectal lexemes and ones not found in the selected sources. In the case of units that are not recorded, most of them are differential in terms of word-formation and semantics, while in the case of dialectal units – in terms of lexis. The material was obtained using the questionnaire method in the form of recorded conversations with 44 residents of Poddębice powiat.

Keywords: rare vocabulary – differential units – interior design – Poddębice powiat.

Trans. Monika Czarnecka